

η αντίθεση Μαρξ και Στίρνερ
κριτική των ορισμών της ανθρώπινης ουσίας

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα διεξάγεται ένας «περίεργος» διάλογος ανάμεσα στον Κάρλ Μαρξ και στον Μαξ Στίρνερ. Θα προσπαθήσω να δείξω σύντομα την κρισιμότητα αυτής της διαμάχης καθώς εμπεριέχει όλη τη συζήτηση που είχε γίνει μέχρι τότε για την *ουσία* του ανθρώπου. Από την αρχαιότητα ήδη, τόσο ο κοινός άνθρωπος, όσο και αυτοί που προσπαθούσαν να σκεφτούν πιο συστηματικά και ονομάζουμε φιλόσοφους προσπαθούσαν να απαντήσουν στο ερώτημα «τί είναι ο άνθρωπος;», εφόσον μ' αυτή τη φράση εκφράζεται στην καθημερινότητα ο δύστροπος, πολλές φορές, στοχασμός. Από την εποχή του Αριστοτέλη δόθηκαν πολλές απαντήσεις που βασίζονται στην *αφαίρεση* όλων των χαρακτηριστικών που δε θα μπορούσαν να αποδοθούν για πάντα και σε όλους τους ανθρώπους. Έτσι, ως *ουσία* του ανθρώπου θεωρήθηκε η ένταξή του σε πόλεις και η συνύπαρξή του με ομοίους του, η ομοιότητα του με το θεϊκό που έχει έναν απόλυτο χαρακτήρα, κλπ. Σ' αυτήν την παράδοση εντάσσεται, κατά κάποιον τρόπο, και ο Μαρξ. Στην έκτη «θέση για το Φόουερμπαχ» γράφει ότι η ανθρώπινη *ουσία* αποτελεί το «σύνολο των κοινωνικών σχέσεων». Η θέση του Μαρξ αποτελεί κατά κάποιο τρόπο *γενίκευση*.

Ο Μαξ Στίρνερ στρέφεται εναντίον όλων των *γενικεύσεων*, τις οποίες αρνείται θεωρώντας ότι συνιστούν προσδιορισμούς προς τους οποίους το καθένα συγκεκριμένο άτομο νιώθει ξένο. Για τον Στίρνερ υπάρχει ο *μοναδικός* και η *ιδιοκτησία* του. Πιο συγκεκριμένα, το μοναδικό *εγώ* είναι απροσδιόριστο και δεν εντάσσεται σε καμία *γενίκευση* που του αποδίδεται. Ο *μοναδικός* βρίσκεται σε διαρκή εξέγερση εναντίον όλων των κατασκευασμάτων όπως το κράτος, η οικογένεια, κλπ, αρνείται τις ηθικές αξίες και τις θεωρίες και θεωρεί ότι η ελευθερία μέσα στους κοινωνικούς προσδιορισμούς είναι ελευθερία μέσα στη δουλεία.

Δεν έχει σημασία αν το άτομο πιστεύει στην βασιλεία των ουρανών, στην πολιτική ισότητα ή στην επανάσταση. Όλα αυτά δεν έχουν καμιά λογική διαφορά μεταξύ τους. Οι άνθρωποι δεν έχουν να κερδίσουν τίποτα αν αντικαταστήσουν τη μία λατρεία από την άλλη, γιατί αντικαθιστούν τη μια απάτη από την άλλη. Ίσως μάλιστα υποδουλώνονται περισσότερο στο βαθμό που εξαπατώνται περισσότερο πιστεύοντας ότι η αφηρημένη επαναστατική πρακτική τους απελευθερώνει.

Ο *μοναδικός* δε ζει μέσα στην κοινωνία, αλλά στην «ένωση» των εγωιστών όπου το κάθε συγκεκριμένο άτομο συνάπτει σχέσεις συμφέροντος. Ακόμα και η αγάπη χαρακτηρίζεται από ιδιοτέλεια. Ο μοναδικός αναλώνει τον εαυτό του και τον κόσμο ανάλογα με την ποσότητα της δύναμής του, αντιλαμβάνεται τον κόσμο σαν *ιδιοκτησία* του και τον απολαμβάνει στο προσωρινό παρόν χωρίς άλλο σκοπό. Φυσικά αποδέχεται ότι όλοι έχουν δικαίωμα να κάνουν το ίδιο. Κάθε *γενίκευση* που του αποδίδεται αποτελεί αλλοτρίωση και βάρος για το *εγώ*, του είναι ξένη. Ο Στίρνερ, λοιπόν, ασκεί κριτική στο ερώτημα «τι είναι ο άνθρωπος», στο ερώτημα για την *ουσία* κάθε ανθρώπου γενικά και κατά συνέπεια δε μπορεί να δεχτεί καμιά απάντηση σ' αυτό. Η ματιά του έχοντας αφετηρία το *εγώ* γίνεται ατομικιστική και μηδενιστική αρνούμενη κάθε προσδιορισμό. Θα είχε νόημα μόνο η ερώτηση «τι είναι ο συγκεκριμένος άνθρωπος;». Η κριτική του Στίρνερ βρίσκει απτό παράδειγμα και δικαιώνεται στους καλλιτέχνες και στα έργα τέχνης, που χαρακτηρίζονται από μοναδικότητα.

Αυτό που ίσως δε γίνεται εύκολα αντιληπτό είναι ότι ο Μαρξ με τη φράση «σύνολο των κοινωνικών σχέσεων» μετατοπίζει το ερώτημα. Εδώ θα πρέπει να δούμε πιο συγκεκριμένα τις συνέπειες αυτής της απάντησης για την *ουσία* του ανθρώπου, που ίσως να μην είναι *γενίκευση* με τον ίδιο τρόπο όπως οι απαντήσεις που είχαν ως τότε δοθεί.

Η απάντηση του Μαρξ μας οδηγεί αναγκαία στην έρευνα και μελέτη του *συνόλου των κοινωνικών σχέσεων* που αποτελούν την *ουσία* του ανθρώπου. Ας πιάσουμε το νήμα από αλλού. Ο Μαρξ εισάγει την έννοια της *παραγωγής*, όπου εμπεριέχεται τόσο η έννοια της *πράξεως* όσο και της *ποιήσεως*, διάκριση που αντιστοιχούσε στη δράση του ελεύθερου και στην εργασία του δούλου αντίστοιχα κατά την αρχαιότητα. Ο άνθρωπος παράγει και αυτή η δραστηριότητά του σχηματίζει και μετασχηματίζει τον κόσμο, ταυτόχρονα διαμορφώνει τον ίδιο και την εικόνα που έχει για τον εαυτό του. Η *παραγωγή* είναι άμεσα συνυφασμένη με τον *καταμερισμό εργασίας* και την κοινωνική θέση του ατόμου σε κάθε δεδομένη ιστορική στιγμή. Εξάλλου η ιστορία είναι ακριβώς αυτός ο μετασχηματισμός που συνιστά η *παραγωγή* των μέσων της ζωής του ανθρώπου, των υλικών αντικειμένων που χρησιμοποιεί και εντός των οποίων βρίσκεται καθώς και του ίδιου του ανθρώπου. Αλλά όχι μόνο αυτών· με τον ίδιο τρόπο παράγονται και οι ιδέες. Με βάση όλα αυτά, ο Μαρξ έχει τον τρόπο να μελετήσει τις συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις, την αλληλεξάρτηση των ατόμων και τη γένεση των *γενικεύσεων* που αποτελούν οι *ιδέες* για την γνώση του κόσμου.

Εδώ βρίσκμαστε σε αφετηριακό σημείο. Πρόκειται για την αναγκαία κριτική της ιδεολογίας, των *γενικεύσεων* και τη διάκρισή τους, από τη μια σ' αυτές που είναι *απάτες* και από την άλλη σ' όσες οδηγούν στη γνώση. Κατάληξη αυτή της αφετηρίας είναι η κατάδειξη των αντιφάσεων της αστικής κοινωνίας. Με αυτόν τον τρόπο ο Μαρξ στη «Γερμανική Ιδεολογία» ξεκαθαρίζει τις σχέσεις του με τον Στίρνερ και την μηδενιστική κριτική του. Ο Στίρνερ βρίσκεται εγκλωβισμένος σε παλιότερες φάσεις της ιστορίας και έτσι η κριτική του στις *γενικεύσεις*, στις απαντήσεις για την *ουσία* του ανθρώπου καταλήγει σε μία νέα *αφαίρεση* όλων των στοιχείων που αποτελούν το συγκεκριμένο άτομο. Ο ίδιος πράττει αυτό που ισχυρίζεται ότι απορρίπτει. Το *εγώ* του είναι *αφαίρεση*, απάτη, ιδέα φάντασμα και αυτό θα φανεί αν μελετηθεί το *σύνολο των κοινωνικών σχέσεων* που το παρήγαγαν, αν δηλαδή ερευνήσουμε τη γένεση της *ιδεολογίας* του.

Για το Μαρξ ο Στίρνερ είναι ο βερολινέζος δάσκαλος που μπερδεύει το τοπικό συμβάν και το θεωρεί δική του παγκόσμια βασιλεία. Καθώς βρίσκεται κολλημένος στον περιορισμένο μικρόκοσμό του, καθώς οι σχέσεις του με τον κόσμο έχουν περιοριστεί στο ελάχιστο εξαιτίας της άσχημης θέσης του μέσα στη ζωή, καθώς δεν έχει την ανάγκη της νόησης, αποτελείώνει στη φαντασία του τη φιλοσοφία ανακηρύσσοντας τη δική του έλλειψη σκέψεων σε τέλος της φιλοσοφίας. Δηλαδή, *ο μοναδικός και η ιδιοκτησία του* δεν είναι τίποτα άλλο παρά το φάντασμα που παράγεται από το *σύνολο των κοινωνικών σχέσεων* που χαρακτηρίζουν τον ίδιο τον Στίρνερ. Στην πραγματικότητα όσα ισχυρίζεται είναι η πιο ακραία έκφραση της αστικής κοινωνίας, μιας κοινωνίας «απομονωμένων ατόμων» και αυτό που επιτυγχάνει είναι να απολυτοποιήσει τον ιδιώτη-άνθρωπο και την ιδιωτική-ιδιοκτησία μέσα από τις αφηρημένες κατηγορίες *του μοναδικού και της ιδιοκτησίας του*. Ο Στίρνερ δεν απελευθερώνεται από τις πραγματικές σχέσεις, ο ιδιωτικός εγωισμός του είναι η αρχή της αστικής κοινωνίας, είναι ο μικροαστός που επιθυμεί διακαώς την κοινωνική άνοδό του. «Ο αληθινός εγωιστής... αποδείχτηκε ότι είναι ο μεγαλύτερος συντηρητικός...»

Όμως, όσα ακούσαμε ως τώρα θα μπορούσαν να είναι μονόλογος του Μαρξ, γιατί ο Στίρνερ δε φαίνεται να τα έχει υπόψη του, δεν κρίνει άμεσα τις απόψεις του Μαρξ και κατά συνέπεια δεν απαντά σ' αυτές όπως θα μπορούσε: ασκεί έμμεση κριτική σ' αυτές σχετικά με το γενικό και αφηρημένο χαρακτήρα της απάντησης στο ερώτημα για την ουσία του ανθρώπου.

Ο Στίρνερ είναι εγγεληνός, δηλαδή είχε τον ίδιο δάσκαλο με το Μαρξ, ξέρει ότι η ίδια η συγγραφή ενός βιβλίου εμπεριέχει αντίφαση των σκέψεών του που για να εξωτερικευτούν και να γίνει αντιληπτές θα πρέπει να πάρουν γενική μορφή, να πάνε να είναι συγκεκριμένες όπως θα το ήθελε, ώστε να περιγράψουν αφηρημένα κάθε *μοναδικό* άνθρωπο. Από την άλλη, ο Μαρξ αποδεχόμενος την πρόκληση της κριτικής του Στίρνερ τον επιβεβαιώνει σε όσα γράφει: *κάθε εγώ* (και αυτό του Μαρξ) διαμορφώνει τον κόσμο με το δικό του τρόπο *σα να επρόκειτο για ιδιοκτησία του*. Κατά συνέπεια, ας προσπαθήσουμε να δούμε, σύντομα και απλά, τι θα μπορούσε να πει ο Στίρνερ για τον *μοναδικό* Μαρξ και την *ιδιοκτησία του*.

Η ίδια η ζωή του Μαρξ είναι σχέσεις ιδιοτέλειας, για παράδειγμα η εκμετάλλευση του Έγκελς, φίλου του οποίου είχε συχνά οικονομική στήριξη. Ταυτόχρονα δε φαινόταν να έχει καμιά μέριμνα για το μέλλον. Η ίδια η αντιπαράθεση που στήνει ο Μαρξ στη «Γερμανική Ιδεολογία» εναντίον του Στίρνερ δείχνει τον εγωιστικό του χαρακτήρα, εφόσον είναι γεμάτη όχι μόνο με επιχειρήματα, αλλά με προσβλητικούς, ειρωνικούς και απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς. Αν ο Μαρξ ερμηνεύει τις σκέψεις του Στίρνερ με βάση το σύνολο των κοινωνικών του σχέσεων, δηλαδή με βάση τις συγκεκριμένες συνθήκες ζωής του, τότε θα περιμέναμε όσα ισχυρίζεται να πάνε σύντομα να ισχύουν και σαφώς να μην αξίζουν τόσες σελίδες κριτικής, εφόσον οι σχέσεις παραγωγής και οι συνακόλουθες κοινωνικές σχέσεις των ατόμων εξελίσσονται. Όμως, μήπως 170 χρόνια μετά, οι διαπιστώσεις του Στίρνερ μπορούν να περιγράψουν εξίσου καλά το σύγχρονο άνθρωπο; Αντίθετα, ο Μαρξ φαίνεται σε πολλά σημεία του και πολλές φορές να έχει διαγευστεί.

Τελικά, ίσως πολύ απλά, ο ένας λέει όσα ο άλλος δε μπορεί να πει...

Ετιέν Μπαλιμπάρ, Η φιλοσοφία του Μαρξ, Νήσος, Αθήνα 1996

Καρλ Λέβιτ, Από το Χέγκελ στο Νίτσε, Γνώση, Αθήνα 1987, τ. Α', σελ. 173-177

Καρλ Λέβιτ, Από το Χέγκελ στο Νίτσε, Γνώση, Αθήνα 1987, τ. Β', σελ. 31-33, 110-112, 138-140, 194-200

Καρλ Μαρξ & Φρίντριχ Έγκελς, Η γερμανική Ιδεολογία, Γκούτενμπεργκ, Αθήνα χ.χ. σελ. 45-48, 53-54, 168-411

Μαξ Στίρνερ, Ο μοναδικός και το δικό του, έκδοση της Μαρμίτας, Αθήνα 2002

Μαξ Στίρνερ, Ο μοναδικός και το δικό του, Ελεύθερος Τύπος, Αθήνα 1990

Jacques D' Hondt, «Ο Μαρξ και η Φαινομενολογία», Ουτοπία 85, Μάιος-Ιούνιος 2009, σελ. 157-180

Ζήσης Σαρίκας, Στίρνερ και Νίτσε: Τα όρια του μηδενισμού,

<http://www.vrahokipos.net/old/theory/midenismos.htm> (ημ. προς. 20-02-2010)